

Mr Dragomir BONDŽIĆ
Institut za savremenu istoriju
Beograd

UDK 378.342(497.11) "1947/1951"
338.26(497.1) "1947/1951"

PRVI PETOGODIŠNJI PLAN I STIPENDIRANJE STUDENATA U SRBIJI (1947–1951)*

APSTRAKT: U radu se na osnovu arhivskih dokumenata, objavljene građe, statističkih pregleda, štampe i literature prati razvoj stipendiranja studenata u Srbiji u periodu Prvog petogodišnjeg plana. Pored zakonske regulative i procedure analiziraju se tok i rezultati dodeljivanja studentskih stipendija do kraja Prve petoletke i radikalne izmene sistema stipendiranja koja je izvršena 1951. godine.

Posle početnog perioda obnove i izgradnje zemlje, jugoslovensko komunističko rukovodstvo se odlučilo za uvođenje planske privrede, sledeći doktrinu komunizma i ugledajući se na Sovjetski Savez. Zakon o Petogodišnjem planu razvitka privrede je donet aprila 1947. godine, na nivou cele države i pojedinih republika posebno. Diktirajući glavne zadatke u narednih pet godina (industrializaciju, elektrifikaciju, izvlačenje iz zaostalosti, podizanje standarda itd.), metode njihovog ostvarivanja (entuzijizam, disciplina, novatorstvo i sl.) i konkretne ciljeve privrednog razvoja, Plan je posebnu pažnju posvećivao školovanju kadra za realizaciju postavljenih ciljeva i zadataka. Iz toga su proizilazile i obaveze prosvetnih i naučnih ustanova, posebno univerziteta i viših škola. Njihov rad je trebalo reorganizovati, osavremeniti, približiti praktičnim problemima i, pre svega, usmeriti na stvaranje tačno određenog broja visokokvalifikovanih stručnjaka za sve oblasti privrednog, društvenog i kulturnog života. Tako je u narednom petogodišnjem periodu na nivou cele države trebalo prosečno povećavati broj stručnjaka sa fakultetskom spremom po 5.000 godišnje. Planskim upisom, podsticanjem studenata stipendijama, poboljšanjem standarda i na dru-

* Rad je napisan u okviru projekta *(Ne)uspešna integracija – (Ne)dovršena modernizacija: Međunarodni položaj i unutrašnji razvoj Srbije i Jugoslavije 1921–1991. godine* (147039), koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije, Beograd.

ge načine, trebalo je povećati broj diplomiranih studenata i odgovoriti zahtevima planske privrede.¹

Na tim principima, u Petogodišnjem planu NR Srbije se tražilo da se od 1947. do 1951. na sve fakultete Beogradskog univerziteta i više škole planski upiše 32.000 studenata (po tačno određenim kvotama za svaki fakultet) i da se u tom periodu obezbedi 14.350 visokokvalifikovanih stručnjaka (opet po tačno određenim kvotama za svaki fakultet i struku – 2.500 ekonomista, 2.500 inženjera, više od 2.000 pravnika, preko 1.500 inženjera poljoprivrede i šumarstva, oko 900 medicinara, više od 560 veterinarara i 3.000 pedagoga i nastavnika). Zato su bile tačno predviđene mere reorganizacije, podsticanja, kontrole i materijalne potpore visokoškolskim ustanovama: trebalo je u Univerzitet investirati 1,8 milijardi dinara.² Obavezujuće i detaljne odredbe Plana ostavile su značajne posledice na ustrojstvo visokog školstva, pa i na život i rad studenata.

Uticaj Petogodišnjeg plana na opšte uslove rada i na strukturu i organizaciju visokoškolskih ustanova pokazao se neposredno po njegovom proglašavanju. Taj uticaj se odražavao u izmeni strukture, osnivanju novih fakulteta i odseka, uvođenju planskog upisa studenata i stalnom agitaciono-propagandnom pritisku za izvršavanje zadataka Petogodišnjeg plana. Od 1947. došlo je do promena u strukturi Univerziteta tako što su osnivani novi fakulteti i reorganizovani stari uvođenjem novih grupa, smerova i predmeta, u skladu sa odredbama Plana koje su predviđale stvaranje stručnog kadra za brz razvoj privrede (Ekonomske, Prirodno-matematičke, Šumarske i Geološke fakultet, Tehnička i Medicinska velika škola itd.). Upis na fakultete od školske 1947/48. tekao je po kvotama koje je određivao Plan, a broj studenata u Beogradu je i dalje rastao u skladu sa sve većim brojem gimnazijalaca koji su nastavljali školovanje na Univerzitetu. Planske potrebe su određivale raspored studenata po fakultetima, odsecima i grupama, a usmeravanje upisa je vršeno raznim merama i pritiscima (između ostalog i politikom stipendiranja). Istovremeno, upis i čitav nastavni i naučni rad na fakultetima, rad nastavnog osoblja i učenje studenata bili su prožeti stalnim i snažnim agitaciono-propagandnim radom partijskih i studentskih organizacija usmerenim na ostvarenje planskih zadataka i ispunjavanje obaveza u učenju, polaganju ispita i završavanju studija. Taj rad je proživljavao i nastavni život na Univerzitetu dovodeći do vrhunca već postojeće metode („naganjaštvo”, obavezivanje, podsticanje takmičenja, udarništva, novatorstva, pohvalu pozitivnih i kritikovanje negativnih primera i sl.).³

¹ *Петогодишњи план развојка народне привреде ФНРЈ у годинама 1947–1951*, Београд, 1947, стр. 37–59.

² *Петогодишњи план развојка народне привреде НР Србије у годинама 1947–1951*, Београд, 1947, стр. 52–53, 56–95.

³ Видети више у: Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Београд, 2004, стр. 112–118, 285–288, 293–298. Agitaciono-propagandni pritisak se detaljno može pratiti na stranicama *Narodnog studenta*.

Realizacija Plana dovela je i do promena u strukturi državnih organa nadležnih za visoko školstvo. Aprila 1947. godine, formiran je Komitet za naučne ustanove, Univerzitet i visoke škole NRS (Komitet NRS) kao republički organ zadužen za upravljanje i nadzor nad visokoškolskim i naučnim ustanovama, planiranje naučnog rada, povezivanje nauke i visokog školstva sa potrebama Plana i plansko podizanje viših stručnih kadrova u Srbiji.⁴ Na ovaj način je upravljanje visokim školstvom u Srbiji u potpunosti usklađeno i potčinjeno zahtevima Petogodišnjeg plana i centralizovani su svi poslovi i nadležnosti u sferi nauke i visokog školstva, posebno u oblasti finansiranja i rada fakulteta i brige o ekonomskim pitanjima studenata.

Pored ostalog, centralizovana je i dodela studentskih stipendija. Politika stipendiranja je odmah po završetku rata činila važan deo prosvetne politike vlasti u Jugoslaviji. Stipendijama je trebalo olakšati siromašnim studentima studiranje, omogućiti što masovniji upis dece radnika i seljaka na fakultete i izmeniti socijalni sastav kako studenata tako i čitave inteligencije u bliskoj budućnosti. Pored toga, stipendiranjem je trebalo ubrzati završavanje studija i povećati broj stručnjaka za obnovu i izgradnju zemlje i razvoj privrede i društva. Međutim, stipendiranje je u prvim posleratnim godinama vršeno stihijno, bez sistema, pravne regulative, kontrole, evidencije i dugoročnih ciljeva. Tek donošenjem Petogodišnjeg plana počinje se uobličavati sistem stipendiranja, kako studenata tako i učenika srednjih škola, a dodela stipendija postaje sastavni deo i važno sredstvo planskog uzdizanja visokostručnog kadra.⁵

Dok su u početku raspodelu i isplatu stipendija vršila pojedina ministarstva i ustanove, svako za svoje stipendiste i po svojoj računici, od 1947. Komitet NRS je preuzeo koordinaciju i raspodelu stipendija za sve stipendiste svih fakulteta na teritoriji NR Srbije, rukovodeći se predlozima ministarstava i ustanova koje su obezbeđivale sredstva. Potrebu da se raspodela stipendija vrši iz jednog centra nametala je i činjenica da se od 1947/48. vršio planski upis studenata, a stipendije su bile predviđene kao jedan od glavnih stimulusa i regulatora planskog upisa. Da bi one to doista i bile, trebalo je da njima rukovodi isti organ koji rukovodi i planskim upisom, a to je u Srbiji bio Komitet NRS. Istovremeno, usmeravanje politike stipendiranja i raspodelu stipendija na saveznom nivou vršio je Komitet za škole i nauku FNRJ, organ koji je postavljao opšta načela i smernice u oblasti nauke i školstva na nivou cele zemlje i koji je usmeravao rad republičkih organa u ovim oblastima.⁶

⁴ „Уредба о Комитету за научне установе, Универзитет и високе школе”, *Службени гласник НРС*, III, бр. 14, 5. април 1947, стр. 123.

⁵ Архив Србије и Црне Горе (dalje ASCG), фонд Савет за науку и културу ФНРЈ (dalje SNK ФНРЈ), 317 (на сређивању), Елаборат о стипендијама 1950/51. Видети и: *Народни стипендиј*, бр. 20, 22. март 1947, стр. 2.

⁶ „Општа уредба о комитетима Владе ФНРЈ”, *Службени лист ФНРЈ*, II, бр. 32, 19. април 1946, стр. 369–371.

Komiteta NRS je započeo aktivnosti na raspodeli stipendija tokom leta 1947. godine. Prvo su od saveznih i republičkih resornih ministarstava i ustanova koje su davale stipendije prikupljane informacije o mogućnostima za stipendiranje studenata, o broju i raspodeli stipendija po fakultetima i odsecima, uslovima stipendiranja, kao i poimenični spiskovi željenih stipendista.⁷ Davaoci stipendija su se vrlo brzo javili sa svojim potrebama i mogućnostima, koje je Komitet morao uskladiti sa brojem upisanih studenata, planom upisa i petogodišnjim planom stvaranja stručnjaka.⁸

U isto vreme, načinjeni su i prvi koraci da se pravno reguliše procedura stipendiranja. Komitet za škole i nauku FNRJ doneo je Saopštenje o dodeljivanju stipendija za studije na univerzitetima i visokim školama u zemlji za školsku 1947/1948. godinu, kojim su regulisana sva pitanja stipendiranja do donošenja uredbe koja je pripremana. Studenti su obavešteni da do 10. septembra molbe za stipendije i potrebna dokumenta (biografija, uverenje o imovnom stanju, matursko svedočanstvo, odnosno uverenje o uspehu sa fakulteta) dostave Komitetu NRS (odnosno nadležnim organima drugih republika za fakultete na njihovoj teritoriji). Molbe je trebalo slati preko sreskih narodnih odbora, koji su morali da svaku molbu prate obrazloženim mišljenjem (karakteristikom) o tome da li molilac zaslužuje stipendiju ili ne, odnosno da li mu treba dati prvenstvo pri dodeljivanju stipendije. Bilo je predviđeno da se posle izbora stipendista potpišu ugovori kojima su regulisani uslovi stipendiranja, način isplate, mesečni iznos, obaveze stipendista, uslovi prekida stipendiranja. Ministarstva su od svojih stipendista tražila da polože sve ispite u roku, da se obavežu da će im se po završetku studija staviti na raspolaganje i da pristanu na raspored koji im ona odrede. Visina stipendije je zavisila od imovnog stanja, fakulteta, godine studija, uspeha u učenju i kretala se od 1.500 do 3.500 dinara mesečno (prosečno 2.200), što je bilo dovoljno za osnovne troškove stanovanja i hrane, a u nekim slučajevima i za školske potrebe. Trebalo je da bolji studenti dobiju veću stipendiju, kao i stipendisti vojske, državnih organa i resora koji su imali posebnu važnost u Petogodišnjem planu (studentima Rudarskog i Metalurškog fakulteta se davalo 300 dinara više, Građevinskog 200).⁹

⁷ Arhiv Srbije (dalje AS), fond Komitet za naučne ustanove, Univerzitet i velike škole NRS (dalje: Komitet NRS), f. 58, br. 1791, 29. jul 1947; *Isto*, br. 3316, 11. avgust 1947.

⁸ Na primer, Ministarstvo pravosuđa NRS je zatražilo 50 stipendija za studente prava; Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva FNRJ 81 stipendiju za studente šumarstva; Ministarstvo rudarstva FNRJ za 208 studenata raznih fakulteta; preduzeće „Izgradnja” za 8–12 studenata građevine itd. AS, Komitet NRS, f. 58, Ministarstvo rudarstva – Komitet NRS, br. 1160, 4. septembar 1947; *Isto*, f. 66, Ministarstvo pravosuđa NRS – Komitet NRS, br. 42, 26. avgust 1947; *Isto*, Izgradnja – Komitet NRS, 3525, 5. novembar 1947; *Isto*, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva FNRJ – Komitet NRS, br. 4564, 2. septembar 1947.

⁹ AS, Komitet NRS, f. 56, Komitet FNRJ – Komitet NRS, br. 6432, 27. avgust 1947; *Isto*, f. 60, br. 1903, 30. jul 1947; *Isto*, f. 67, Ugovori o stipendiranju; ASCG, 315, (na sređivanju), br. 6392, 1947; *Isto*, br. 6432, 27. avgust 1947; ASCG, 315, Zapisnik sa konferencije o stipendiranju i planu upisa, 29. jula 1948.

U skladu sa Saopštenjem i po raspisanom konkursu, u Komitet su tokom leta stizale brojne molbe sa potrebnim dokumentima i mišljenjem sreskih odbora. Odbori su vršili proveru podataka o kandidatima i često su predlagali da se moliocu ne dodeli stipendija, najčešće zbog „neprijateljskog stava” prema novom poretku ili zbog delovanja tokom rata.¹⁰ U mišljenjima odbora, kao i u samim molbama, posebno je isticano učešće kandidata u izgradnji zemlje i zalaganje u ispunjenju Petogodišnjeg plana. Učešće na radnim akcijama je davalo prednost pri dobijanju stipendije, a učesnici akcija su potrebne potvrde od fakulteta dobijali i prilagali preko Narodne studentske omladine, kojoj je bila nameњena važna uloga u raspodeli i naročito kontroli stipendija.¹¹

Navedena procedura je potvrđena Opštom uredbom o stipendijama od 4. novembra 1947, prvom uredbom o ovoj problematici posle rata. Uredba je doneća nekoliko meseci posle proglašenja Petogodišnjeg plana i regulisala je sistem stipendiranja u skladu sa njegovim zahtevima, propisujući da u svrhu izgradnje i usavršavanja visokokvalifikovanih kadrova državni organi, ustanove, privredna preduzeća i društvene organizacije dodeljuju stipendije za studente na univerzitetima, visokim školama, institutima i zavodima. Dodeljivanje stipendija je bilo predviđeno za osobe koje se zbog svog imovnog stanja nisu mogle same redovno školovati, a prvenstvo je davano nosiocima „partizanske spomenice 1941”, borcima NOR-a, osobama koje aktivno saraduju u izgradnji zemlje, i na kraju, odličnim i vrlo dobrim učenicima. Uredba je potvrdila nadležnost republičkih i saveznih organa (Komiteta FNRJ i Komiteta NRS) u raspodeli, evidenciji i opštem nadzoru nad stipendijama i već postojeće uslove stipendiranja, vizinu i način raspodele, potpisivanje ugovora, oduzimanje stipendije itd.¹²

Odredbe Uredbe su detaljnije razrađene početkom 1948. donošenjem Uputstva o načinu i postupku pri dodeljivanju stipendija i izboru stipendista, kojim je regulisana koordinisana i planska raspodela stipendija na republičkom i saveznom nivou. Propisano je da se stipendiranje vrši samo jednom, na početku školske godine. Predviđeno je da resorna ministarstva na osnovu potreba i mogućnosti prave plan stipendiranja u svom resoru za narednu godinu po fakultetima i odsecima, a da te planove odobrava Komitet FNRJ u saglasnosti sa Saveznom planskom komisijom i u skladu sa opštim potrebama Plana i mogućno-

¹⁰ Navešćemo primer Pobegajlo Aleksandra, studenta građevine na Tehničkom fakultetu. Izvršni narodni odbor Beograda je proverio njegovo ponašanje u Električnom preduzeću Srbije gde je radio i na osnovu toga predložio Komitetu da mu se ne dodeli stipendija zato što je „otvoreni protivnik današnjice”, „u radu se ne zalaže koliko bi mogao” i „trudi se da na svakom koraku razbija radničko jedinstvo”. AS, Komitet NRS, f. 58, Molba Pobegajlo Aleksandra; INO Beograda – Komitet NRS, br. 11144, 18. avgust 1947.

¹¹ AS, Komitet NRS, f. 61, Komitet NRS – Rektorat, br. 1816, 28. jul 1947; *Народну сѣнгуенѣ*, бр. 37, 14. новембар 1947, стр. 3.

¹² „Opšta uredba o stipendijama”, *Službeni list FNRJ*, III, br. 96, 12. novembar 1947, 1346–1347; videti i ASCG, Predsedništvo Vlade FNRJ, 50-14-31, Zbirka uređaba, br. 168/47.

stima fakulteta. Odobrene planove su ministarstva raspoređivala po podređenim ustanovama i preduzećima, a izvršavali su ih republički organi (Komitet NRS) koji su raspisivali konkurs, vršili izbor stipendista na svojoj teritoriji i određivali iznos stipendije. Molbe su i dalje predavane preko sreskih odbora koji su prilagali svoje mišljenje. Izbor stipendista je vršen pre početka upisa na fakultete, a kandidati koji su dobili stipendiju imali su prednost pri upisu, ali morali su se upisati isključivo na fakultet i odsek za koji su dobili stipendiju. Stipendisti su potpisivali ugovor sa davaocem u kojem su detaljno iznošeni uslovi stipendiranja. Uputstvo je nalagalo vođenje evidencije i kontrolu stipendista, a omogućavalo je davaocima da prekinu stipendiranje, menjaju stipendiste i daju nagrade i povišice, ali isključivo uz odobrenje Komiteta FNRJ.¹³

Uz delimične, organizacione promene i stalne diskusije o poboljšanju sistema stipendiranja, prevazilaženju nedostataka i prilagođavanju zahtevima Plana, pravna regulativa stipendiranja je ostala ista krajem 40-ih godina.¹⁴ Raspravljano je o daljoj centralizaciji stipendiranja, raspisivanju konkursa, prelaženju stipendista sa fakulteta na fakultet i iz republike u republiku, određivanju visine stipendija, efikasnijoj kontroli učenja, vođenju evidencije, raspodeli diplomiranih stipendista itd.¹⁵ Stipendije su dodeljivane u skladu sa pravnim odredbama i pod stalnom senkom Petogodišnjeg plana koji je diktirao raspodelu i broj stipendija na fakultetima i višim školama.

Prema već objavljenim podacima, broj stipendista na Beogradskom univerzitetu je školske 1947/48. godine iznosio 7.362 ili 30,59% od broja redovnih studenata, tako da je svaki treći student primao stipendiju. Pri tome su 3.140 stipendija dodeljivala ministarstva republike Srbije, a 4.222 savezna ministarstva. Već naredne, 1948/49. godine, broj stipendista se povećao na 11.436 ili 52,6% od redovnih studenata, što znači da je svaki drugi student bio stipendiran. Na konkurs za stipendije 1948. godine stiglo je 4.800 molbi koje su rešene tako što je 8,5% vraćeno na proveru narodnim odborima, 34% predloženo za stipendiranje saveznim ustanovama, 37% predloženo za stipendiranje republičkim ustanovama, 14,5% odbijeno, a ostale su čekale na odluku. Broj odbijenih je bio

¹³ AS, Komitet NRS, f. 61, Uputstvo o načinu i postupku pri dodeljivanju stipendija i izboru stipendista, 16. februar 1948; Komitet FNRJ – Komitet NRS, br. 2080, 27. februar 1948; Ugovor o stipendiranju.

¹⁴ Izmene i dopune iz marta 1948. nisu bile suštinske i odnosile su se uglavnom na stipendiranje vojnih lica na fakultetima i višim školama i na onemogućavanje stipendiranja vanrednih studenata zaposlenih u državnoj službi. „Uredba o izmenama i dopunama Opšte uredbe o stipendijama”, *Službeni list FNRJ*, IV, br. 25, 27. mart 1948, str. 279–280; videti i ASCG, Predsedništvo Vlade FNRJ, 50-15-32, Zbirka uredaba, br. 26/47.

¹⁵ ASCG, 315, (na sređivanju), Zapisnik sa konferencije o stipendiranju i planu upisa, 29. jula 1948. Od 1948. godine pojavio se i problem stipendiranja studenata koji su se vratili iz „infirmiroovskih” zemalja. Iako uglavnom nisu imali dokumenta, izloženo im je u susret, dozvoljavan uslovni upis i davane stipendije. (AS, Beogradski univerzitet, f. 4; AS, Komitet NRS, f. 5, 8. novembar 1948).

veći nego 1947. godine (8,2%), što je tumačeno činjenicom da je 1948. stipendiju tražilo više studenata iz „buržoaskih porodica” koje su bile oštećene nacionalizacijom.¹⁶

Visina stipendija je bila od 1.500 do 3.500 dinara. Pri tom, većina stipendija se kretala od 1.500 do 2.000 dinara, što je bila suma koja je pokrivala plaćanje stanovanja u domu, ishrane u menzi i najnužnije potrebe studenata, dok su veći iznosi bili ređi i dobijali su ih studenti koji su imali porodicu, bili bolesni i sl. Prosečni iznos 1948/49. bio je 2.057 dinara za stipendije saveznih ustanova, 1.594 za stipendije NR Srbije, 2.088 stipendije drugih republika i 3.000 za vojne stipendije. Najveći prosek stipendije su imali studenti Filozofskog fakulteta (2.240 din), zatim Arhitektonskog, pa Pravnog itd. Iste godine, najveći broj stipendista imali su Prirodno-matematički fakultet (76%), Rudarski (71%), Poljoprivredno-šumarski (69%), Mašinski (63%), a najmanje Farmaceutski (28%), Arhitektonski (32%) i Filozofski (36%). Na Novinarsko-diplomatskoj visokoj školi i Državnom institutu za fizičku kulturu svi studenti su bili stipendisti. Školske 1949/50. procedura za dodelu stipendija je ostala ista, a prosek broja stipendista na Beogradskom univerzitetu je ostao oko 50% od broja redovnih studenata.¹⁷

Svi izdaci za studentske stipendije opravdavani su „stvaranjem novih kadrova za potrebe Petogodišnjeg plana”. To je bio krajnji cilj politike stipendiranja, kojom je trebalo obezbediti izvršenje plana upisa na pojedine fakultete i odseke, uticati na socijalni sastav studenata i inteligencije i ubrzati završavanje studija i odlazak stručnjaka na rad u privredu. Međutim, dok su samim porastom broja stipendista državne vlasti mogle da budu zadovoljne, ostvarenje ostalih ciljeva stipendiranja nailazilo je od početka na brojne probleme. Neravnomeran raspored studenata i stipendista po fakultetima i strukama nije odgovarao potrebama Plana, a pokušaj da se na raspored utiče stipendiranjem davao je slabe

¹⁶ Момчило Митровић, *Домови и мензе студијената београдског универзитета 1838–1998*, Београд, 2002, стр. 97–98, 104–105; Момчило Митровић, „Прилог проучавању материјалног положаја Универзитета 1945–1948. године”, *Београдски универзитет у предрајном периоду, НОР-у и револуцији*, II, Београд, 1986, стр. 40–41; Момчило Митровић, „Обнова Универзитета 1944–1947. године”, *Универзитет у Београду 1838–1988*, Београд, 1988, стр. 273–274; Радмила Мандић, „Материјални положај студената 1945–1948. године”, *Београдски универзитет у предрајном периоду, НОР-у и револуцији*, II, стр. 195; AS, фонд СК КРС, ф. 37, *Годишњи извештај Centralnog комитета за 1948. годину*. Konkurs, procedura i broj stipendija su redovno objavljivani i praćeni u *Narodnom studentu: Narodni studenit*, бр. 19, 16. јун 1948, стр. 2; *Истио*, бр. 2, 16. фебруар 1949, стр. 2; *Истио*, бр. 29, 28. новембар 1949, стр. 2.

¹⁷ Вићентије Ђорђевић, „Београдски универзитет 1945–1950. године”, *Београдски универзитет у предрајном периоду, НОР-у и револуцији*, II, стр. 19; ASCG, Министарство за науку и культуру FNRJ (dalje MNK FNRJ), стр. 316–46, *Studentska pitanja*, 1949; ASCG, SNK FNRJ, 317 (na sredivanju), *Problemi materijalnog stanja studenata i učenika 1950; Narodni studenit*, бр. 16, 13. јун 1949, стр. 6.

rezultate. Dugoročniji ciljevi kao što je izmena socijalne strukture studenata i inteligencije u korist radnika i seljaka nisu ni približno ostvarivani. I što je najvažnije, formalni porast broja stipendista nije pokazivao rezultate u poboljšavanju kvaliteta studiranja, polaganju ispita i brzini završavanja studija. Pored toga, vremenom su se pokazivale i brojne mane i propusti u dodeljivanju stipendija, koji su, uz promenjene društveno-političke i ekonomske prilike, doveli i do izmene sistema stipendiranja.

Stipendiranje je imalo i zadatak da reguliše upis studenata na pojedine fakultete, pre svega da podstakne upis na fakultete koji nisu bili „popularni” a pred koje je Petogodišnji plan postavio velike zahteve u izgradnji stručnjaka. Već u prvoj planskoj školskoj godini, 1947/48, iako je plan upisa na Beogradskom univerzitetu bio ostvaren u celini, na pojedine fakultete nije bio prijavljen planirani broj kandidata (Filozofski, Poljoprivredno-šumarski, Prirodno-matematički, Veterinarski, Rudarski i Građevinski odsek Tehničkog fakulteta), što je na samom početku remetilo plansku izgradnju stručnjaka. Učinjen je pokušaj da se taj problem prevaziđe raznim merama državnih prosvetnih vlasti. Pored snažnog propagandnog pritiska Partije i Narodne omladine koji je maturante usmeravao ka određenim strukama, država je koristila stipendije kao stimulus pri upisu, nudeći veći broj stipendija sa većim mesečnim iznosom za studente određenih fakulteta. Tako je najveći broj studenata stipendiran upravo na fakultetima kod kojih je postojao problem ostvarenja plana upisa zbog „nepopularnosti” (na Poljoprivredno-šumarskom 69%, na Rudarskom 72%, na Tehnološkom 59%).¹⁸

Ovakva raspodela nije bila moguća bez centralizacije stipendiranja. Pojedina privredna ministarstva ili preduzeća nisu imala interesa da stipendiraju studente na pojedinim fakultetima koji nisu privlačili veliki broj studenata, ali su bili veoma važni za izvršenje Petogodišnjeg plana (recimo, Ministarstvo industrije ne bi davalo stipendije za studente Filozofskog fakulteta, koji je imao važnu ulogu u obrazovanju nastavničkog kadra za osnovne i srednje škole). Centralizovanim sistemom stipendiranja, preko republičkih komiteta i Savezne planske komisije, bilo je moguće da se administrativnim merama, vodeći računa i o finansijskim mogućnostima resora i o opštim potrebama Plana, stipendije državnih i privrednih ustanova usmere i raspodele na te fakultete i tako broj studenata na njima poveća i uklopi u broj zadat Petogodišnjim planom.¹⁹ Međutim, upr-

¹⁸ ASCG, MNK FNRJ, 316-46, Studentska pitanja 1949; *Isto*, 316-57, Izveštaj Komiteta NRS za 1947. godinu; AS, Beogradski univerzitet, f. 69, Opšti izveštaj o radu Beogradskog univerziteta 1947/48; *Народни сивугенії*, бр. 9, 11. април 1949, стр. 1; Zapisnik sa sastanka Univerzitetskog komiteta, 11. septembar 1947, *Zapiski i izveštaji Univerzitetskog komiteta KPS 1945-1948*, priredili Momčilo Mitrović i Đorđe Stanković, Beograd, 1985, str. 256. Videti i: Бранко Петрановић, „Београдски универзитет и индустријализација 1947-1952”, *Универзитет у Београду 1838-1988*, стр. 283-284.

¹⁹ ASCG, CKSKJ, Kadrovska komisija, 507, XIII, k-3/1-18, 5; ASCG, 316-125, Zapisnik sa konferencije za radnu snagu, 10. jul 1947.

kos propagandnom pritisku i politici stipendiranja problem upisa na „nepopularne” fakultete ostao je prisutan i narednih godina.²⁰

Jedna od najvažnijih uloga stipendija bila je da se omogućí studiranje siromašnim studentima iz porodica radnika i seljaka. Tako je ovim slojevima trebalo što više približiti visoko obrazovanje, povećati njihov procenat na fakultetima, a u perspektivi izmeniti u njihovu korist i socijalnu strukturu inteligencije i stručnjaka. Međutim, rezultati su sporo postizani. Neposredno po završetku rata procenat dece seljaka na fakultetima i višim školama u Srbiji bio je ispod njihovog broja 1938/39. godine (9,0%:24,1%), a procenat radnika, iako udvostručen, iznosio je samo 6,7% (prema 3,3% 1938/39). Međutim, ove kategorije su 1945/46. činile svega 15,7% ukupnog broja studenata, dok je procenat dece državnih službenika iznosio 43,3%. Do školske 1948/49. godine procenat dece seljaka i radnika je porastao na 25,8% (19,4% i 6,4%), ali su deca državnih službenika činila već 49,1% studenata, dakle, skoro polovinu.²¹

Ni socijalna struktura studenata koji su primali stipendije nije bila zadovoljavajuća, iako je upravo stipendijama trebalo izmeniti socijalni sastav studenata uopšte. Tokom 1947. godine na Beogradskom univerzitetu stipendirano je 45% dece iz činovničkih porodica, 26% iz seljačkih, 16% iz radničkih, 7% zanatlijskih i 6% trgovačkih. Sledeće 1948/49. godine, među stipendistima na Beogradskom univerzitetu bilo je 50% iz službeničkih porodica, 22% iz zemljoradničkih, 13% iz radničkih, 5,4% trgovačkih, 3,6% zanatskih i 6% iz ostalih.²² Slične podatke daju i razni elaborati o studentima: po njima je na Beogradskom univerzitetu 1948/49. godine bilo 50% stipendista iz činovničkih porodica, 11% iz radničkih, 21% iz seljačkih, 5% trgovačkih, 4% zanatlijskih i 10% ostalih. Zaključivano je da su, uprkos izvesnim uspesima koji su na pojedinim fakultetima postignuti vođenjem računa o socijalnom poreklu prilikom dodele stipendija (na Tehničkom je 1945/46. bilo 5% radničke dece a 1948/49. 11%) i uprkos činjenici da su skoro svi studenti koji su radničkog i seljačkog porekla dobijali stipendije (preko 90%), i dalje preovladavali studenti iz činovničkih porodica. Smatralo se da to nije bila posledica loše politike već socijalne strukture stude-

²⁰ AS, fond Ministarstvo za nauku i kulturu NRS (dalje MNK NRS), f. 1, 21. mart 1950. Česta pojava je bila i da se na neke fakultete pod pritiskom upisuju kandidati koji nisu uspeli da se upišu na željeni fakultet, da bi imali studentska prava, između ostalog i stipendiju, ali sa namerom da naredne godine pređu na fakultet koji su želeli.

²¹ ASCG, 316-109; ASCG, 316-117; ASCG, CKSKJ, Kadrovska komisija, 507, XIII, k-3/1-18, 5; AS, CK KPS, Agitprop komisija, f. 10, Izveštaj o školama i Beogradskom univerzitetu, jun 1949.

²² М. Митровић, *Домови и мензе...*, стр. 98; М. Митровић, *Прилоз проучавању материјалног положаја...*, стр. 41; М. Митровић, *Обнова Универзитета...*, стр. 274; ASCG, 316-57, Izveštaj Komiteta NRS za 1947; *Isto*, Izveštaj Komiteta NRS za 1948. Najviše stipendista radničkog porekla bilo je na Prirodno-matematičkom (15%), Ekonomskom (13%), Filozofskom (14%), seljačkog na Poljoprivredno-šumarskom (40%) i Ekonomskom (22%), a službeničkog na Farmaceutskom i Prirodno-matematičkom.

nata, te da se krajem 40-ih godina još nisu mogli postići znatniji rezultati pošto su još uvek na fakultet dolazili predratni đaci čiji je socijalni sastav bio „već određen”.²³

Međutim, najvažnije je da se istakne da stipendije nisu uspele da podstaknu studente da bolje uče, uspešnije polažu ispite i brže završavaju fakultet. Nadležni organi su se konstantno žalili da studenti, a među njima i stipendisti, često odustaju i padaju na ispitima i obnavljaju godinu. Poseban problem je predstavljao sve veći broj apsolvenata, koji su odugovlačili sa polaganjem ispita i završavanjem studija. Mnogi od njih su se zapošljavali i nisu ni planirali da diplomiraju, kako bi izbegli odlazak iz Beograda u unutrašnjost gde bi im plata bila manja od stipendije. Takvo stanje je predstavljalo ozbiljnu opasnost za ispunjenje plana kadrova, po kojem je na samom Beogradskom univerzitetu tokom Petogodišnjeg plana trebalo da diplomira 12.000 stručnjaka, a na svim visokoškolskim ustanovama u Srbiji 14.350. Do juna 1949. na Univerzitetu je diplomiralo svega 2.208 studenata ili 18,40% od planiranog broja. Ubrzo je zaključeno da se plan kadrova ni u najboljem slučaju neće moći ispuniti do kraja 1951. Ipak, na razne načine je nastavljeno sa stimulisanjem studenata da završavaju studije, a između ostalog i stipendijama, koje su davane i apsolventima, tzv. „većitim studentima”, da bi im se dao podsticaj da polože zaostale ispite i uključe se u plansku privredu.²⁴ Jedno vreme su apsolventima čak davane stipendije i tokom letnjih meseci (ostalim studentima nisu) sa pretpostavkom da oni tada spremaju ispite. Međutim, ubrzo je postalo jasno da su tako stipendirani i apsolventi koji su tada bili na moru ili na akcijama, pa je ta praksa prekinuta, a pitanje stipendiranja apsolvenata je zaoštreno.²⁵

Od početka Petogodišnjeg plana u sprovođenju politike stipendiranja primećivane su brojne mane i neregularnosti, koje su delimično otklanjane, ali su u izmenjenim društveno-političkim okolnostima vodile ka korenitoj promeni sistema stipendiranja studenata. Jedan od stalnih problema bilo je kašnjenje isplate stipendija. Isplata je vršena u dekanatima ili na blagajni davaoca i studenti su bili obavezni da je preuzimaju u određenom roku. Međutim, stipendije su uvek kasnile tako da siromašni stipendisti koji su živeli u domovima i hranili se

²³ ASCG, 316-46, Studentska pitanja, 1949; ASCG, 317 (na sredivanju), Problemi materijalnog stanja studenata i učenika, 1950; ASCG, CKSKJ, Kadrovska komisija, 507, XIII, k-3/1-18, 5.

²⁴ ASCG, 316-57, Izveštaj Komiteta NRS za 1949. godinu; AS, MNK NRS, f. 9, 14. novembar 1950; *Isto*, Godišnji izveštaj Ministarstva za 1950. Videti i: *Народни сүүгөнүү*, бр. 37, 8. децембар 1948, стр. 1.

²⁵ AS, Komitet NRS, f. 51, Ministarstvo finansija – svim ministarstvima, br. 49557, 3. avgust 1949; ASCG, 316-117, Izveštaj i referat o stanju stipendista na Beogradskom univerzitetu i srednjim školama. Izvršenje plana kadrova bilo je ugroženo i čestim prelaskom stipendista sa fakulteta na fakultet, te su pojedina ministarstva takav prelazak zabranjivala i smatrala raskidom ugovora. (AS, Komitet NRS, f. 69, Komitet NRS – Rektoratu, br. 2013, 21. mart 1949).

u menzama nisu plaćali redovno i bili su kreditirani od domova i menzi, što je otežavalo poslovanje i dovodilo do intervencije državnih organa.²⁶

I u drugim segmentima brige o stipendiranju studenata, državni organi i nadležne službe su pokazivale dosta aljkavosti i nemarnosti. Tome je dopriniosio i snažan porast broja stipendista, kao i gomilanje različitih poslova u rukama pojedinih organa. Da bi se ti problemi prevazišli aprila 1949. formirana je u okviru Komiteta NRS Uprava za stipendije čiji je zadatak bio da obavlja sve poslove u vezi sa stipendiranjem.²⁷ Međutim, u radu Uprave ubrzo su se pojavili problemi. Radi poboljšanja rada krajem 1949. izvršena je kontrola koja je pokazala katastrofalno stanje u Upravi: službenici su bili neažurni, neljubazni i aljkavi; nije vršena pedantna evidencija pristiglih molbi i rešenja o davanju i oduzimanju stipendije; studentima-strankama nisu davana precizna obaveštenja i obrazloženja, često su vraćani sa šaltera, njihove molbe dugo nisu rešavane, dokumenti su zaturani; brojni predmeti su dugo stajali „u fiokama”, nerazvedeni, nerešeni i nezdruženi; u predmetima su se pojavljivale greške, nedostaci i netačni podaci, a rešenja su često bila nepotpuna, nepravilna i nezavedena. Komisija koja je vršila kontrolu je u izveštaju početkom 1950. detaljno navela sve nedostatke i propuste i dala uputstva i predloge za poboljšanje raspodele i evidencije studentskih stipendija.²⁸

Pored toga postojale su brojne proizvoljnosti, mane i propusti u samoj proceduri i kriterijumima za dodelu stipendija. Postavljalo se pitanje da li su brojne stipendije davane studentima koji to zaslužuju. Pre svega, smatralo se da se na konkursima često pojavljuju pogrešni podaci o socijalnom poreklu, materijalnom stanju i uspehu studenata. Mišljenja sreskih odbora su često bila netačna i neobrazložena, a neki studenti nisu ni prilagali karakteristiku ili poresko uverenje, a ipak su dobijali stipendiju. Iako je sistem bio centralizovan u Komitetu NRS, neke ustanove su davale stipendije po svom nahođenju i po različitim kriterijumima. Kriterijumi koji su se ticali materijalnog stanja nisu bili ujednačeni, te je od slučaja i od oštine sreskog odbora zavisilo kome ne treba dati stipendiju zato što je „imućan”. Neujednačenost kriterijuma je dovođila čak i do pojave da studenti bez ikakvih prihoda primaju manje iznose od onih sa visokim prihodima. Iako je postojala obaveza stipendista da posle svakog ispitnog roka podnose na uvid davaocu stipendije indeks i potvrdu o položenim ispitima, veliki broj studenata je to izbegavao. U jednom elaboratu je zaključeno da niko ne kontroliše da li stipendisti polažu ispite i da je „umesto da bude nagrada za dobro

²⁶ AS, Komitet NRS, f. 60, Ekonomski odbor studenata – Komitet NRS, br. 110, 22. maj 1947; *Народни студенти*, бр. 42, 19. децембар 1947, стр. 5. Kašnjenje stipendija je predstavljalo i čestu temu studentskih šala; *Истѝо*, бр. 4, 26. фебруар 1950, стр. 6.

²⁷ AS, Komitet NRS, f. 75, br. 433, rešenje, 16. april 1949.

²⁸ AS, Komitet NRS, f. 52, Plan pregleda rada u Upravi za stipendije, 24. novembar 1949; Izveštaj o izvršenoj kontroli rada u Upravi za stipendije, zaključci i predlozi, 15. februar 1950.

učenje stipendija postala predmet špekulacije”. Neki podaci pokazuju da je krajem 40-ih godina 34% stipendista imalo prosek ocena između šest i sedam, 38% između sedam i osam, 20% od osam do devet, a svega 8% od devet do deset. Među studentima koji su ponavljali godinu 26% su bili stipendisti, a mnogi su imali dosta zaostalih ispita.²⁹

Uočavani su i „ideološko-politički” propusti koji su nastajali prilikom dodele stipendija. Naime, smatralo se da je zbog davanja netačnih podataka i „nebudnosti i površnosti” nadležnih organa stipendije dobijao izvestan broj „neprijateljskih elemenata”. Među njima su bili studenti dobrog materijalnog stanja, lošeg držanja tokom okupacije, „neprijateljskog stava” prema narodnim vlastima, „saboteri” koji se nisu zalagali u ispunjavanju zadataka Petogodišnjeg plana, „kulaci”, „informbiroovci” i dr. Inače, zaključak sreskih odbora ili studentske organizacije da je „neaktivan” ili da „potiče iz reakcionarne porodice” dovodio je do toga da student ne dobije stipendiju iako je bio siromašan. Međutim, takvi podaci su često bili nepouzdana, neprovereni, a i oni koji su ih davali često su menjali mišljenje. Ponekad su molbe studenata rođenih 1929. odbijane sa obrazloženjem da „su se loše držali za vreme okupacije”.³⁰

Svi ti propusti su brzo primećeni te su partijski i državni organi tražili da budu ispravljani, da se podaci provere, da se stipendije pravilno raspodele i da pripadnu pre svega studentima slabog materijalnog stanja, koji aktivno učestvuju u izgradnji zemlje i koji su dobri učenici. Zato su krajem 40-ih godina na fakultetima i višim školama često vršene revizije koje su imale za cilj da oduzmu stipendiju studentima koji je po važećim propisima i mišljenju državnih organa nisu zasluživali, te da regulišu iznos stipendija u skladu sa materijalnim stanjem i uspehom studenata. Trebalo je ispraviti omaške, smanjiti broj, a povećati iznos stipendija i tako stimulisati samo dobre studente, čiji bi rad bio praćen i u skladu sa uspehom nagrađivan. Pored diferencijacije po uspehu, materijalnom stanju i ideološko-političkoj podobnosti, trebalo je zadržati i diferencijaciju visine stipendije prema godini studija, a naročito prema značaju struke za Petogodišnji plan.³¹

Pošto davaoci stipendija nisu imali ni evidenciju ni kontrolu nad radom stipendista, revizija stipendija se nalazila u rukama Komiteta NRS. Još od 1947.

²⁹ ASCG, CKSKJ, Kadrovska komisija, 507, XIII, k-3/1-18, 5; ASCG, SNK FNRJ, 317 (na sređivanju), Problemi materijalnog stanja studenata i učenika, 1950; Istorijski arhiv Beograda (IAB), fond Gradski komitet (GK), CK KPS – Sreskim komitetima, br. 3345, 14. februar 1948.

³⁰ ASCG, CKSKJ, Kadrovska komisija, 507, XIII, k-3/1-18, 5; IAB, GK, CK KPS – Sreskim komitetima, br. 3345, 14. februar 1948.

³¹ ASCG, CKSKJ, Kadrovska komisija, 507, XIII, k-3/1-18, 5; ASCG, MNK FNRJ, 316-46, Studentska pitanja 1949; ASCG, SNK FNRJ, 317 (na sređivanju), Izveštaj za CK KPJ; IAB, GK, CK KPS – Sreskim komitetima, br. 3345, 14. februar 1948; Zapisnik sa sastanka UK, 16. septembar 1950, *Zapisnici i izveštaji 1948–52*, str. 387–388.

Komitet je tražio da dekanati na kraju svakog ispitnog roka dostavljaju poime-ničan spisak sa uspehom stipendista, radi revizije, što je uglavnom činjeno ne-uredno. Istovremeno, predlagano je pojedinim ministarstvima da ukinu stipendi-ju studentima koji se „neprijateljski drže prema narodnim vlastima”, što je ka-snije sprovedeno preko studentske organizacije na fakultetima i lokalne vlasti. Komitet je slao spiskove stipendista organima NSO na fakultetima i organima vlasti u srezovima da bi proverili podatke i razmotrili predloge za oduzimanje stipendija onima kojima je nepravilno dodeljena ili korekciju visine iznosa. Trebalo je razmatrati materijalno stanje stipendista i njihov uspeh na fakultetu, ali i zalaganje u studentskim organizacijama, na akcijama za izgradnju zemlje i u stručnom i političkom radu. Na osnovu karakteristika Komitet je donosio rešenja o ukidanju ili umanjivanju stipendije zbog nepoloženih ispita, dobrog imovnog stanja, nezalaganja u izgradnji zemlje i „neprijateljskog stava”. Bilo je slučajeva da se mišljenje organa NSO i lokalnih vlasti ne podudara sa rešenjem Komiteta, te da se umesto traženog ukidanja stipendija umanjili ili obrnuto.³²

Često su studentske organizacije pojedinih fakulteta samoinicijativno upućivale predloge univerzitetskim ili državnim organima kojim studentima treba oduzeti stipendiju sa detaljnim obrazloženjem. To su bile dostave koje su se zasnivale na intenzivnoj ideološko-političkoj kontroli i pre svega govorile o ideološko-političkim „grehovima”: o „politički sumnjivim” pojedincima koji su se „kretali u krugu propalih i neprijateljski raspoloženih studenata”, imali „nei-spravno držanje tokom okupacije”, bili „neaktivni” u obnovi i bavili se crnom berzom, ali, isto tako, nisu dolazili na predavanja, nisu polagali ispite i bili su materijalno obezbeđeni. Za njih je traženo neopozivo ukidanje stipendije.³³

Revizija stipendija sprovedena je već krajem 1947. godine, a nastavlje-na je i tokom 1948. i 1949. Po nekim podacima, tokom 1949. oduzeto je 400 stipendija na Univerzitetu i 100 na Tehničkoj velikoj školi uz veliko negodova-nje studenata i zaklanjanje slabih đaka iza obaveza u Partiji i studentskoj organi-zaciji.³⁴ Tokom 1950. godine na Univerzitetu i Tehničkoj velikoj školi su u više navrata vršene revizije stipendija po materijalnom stanju i uspehu: u martu je studentima ponavljačima ukinuto 505 stipendija, od avgusta do oktobra ukinuto 70 i smanjeno 914, a u novembru smanjeno 1.080 stipendija. U saradnji sa Mini-starstvom finansija i Privrednim savetom, Ministarstvo za nauku i kulturu NRS

³² AS, Komitet NRS, f. 51, br. 12539, 8. decembar 1947; *Isto*, f. 52, Komitet – dekanatima; *Isto*, f. 54, Komitet NRS – svim fakultetima, br. 21578, 16. decembar 1948; *Isto*, br. 12565, 13. mart 1948; br. 2020, 9. mart 1949; br. 1095, 27. decembar 1949; *Isto*, f. 58, Komitet NRS – Ministarstvu lake industrije, br. 5836, 3. septembar 1947; *Isto*, f. 59. AS, MNK NRS, f. 1, 9. mart 1950.

³³ AS, Komitet NRS, f. 60, Dostave NSO Poljoprivrednog i Veterinarskog fakulteta Komitetu NRS, br. 77, 18. mart 1947; *Isto*, Komitet NRS – Komitet FNRJ, br. 221, 8. maj 1947.

³⁴ ASCG, CKSKJ, Kadrovska komisija, 507, XIII, k-3/1-18, 5.

je krajem 1950. i početkom 1951. zatražilo od dekanata fakulteta detaljne podatke o stipendistima i materijalnom stanju njihovih roditelja da bi izvršilo reviziju ili ukinulo stipendiju stipendistima koji imaju povoljne materijalne uslove, ponavljaju godinu ili gube pravo na školovanje (uz neke izuzetke, bolesne itd.). Ukazano je da su ranije narodni odbori često dostavljali nepotpune i netačne podatke i data su detaljna uputstva za prikupljanje tačnih podataka o ekonomskoj snazi domaćinstva, koja je trebalo da bude glavno merilo za dobijanje i određivanje visine stipendije.³⁵

Međutim, treba istaći da su se nadležni organi žalili da ni revizije stipendija nisu sprovedene bez nedostataka i po ujednačenim i jasnim kriterijumima, te da su i dalje postojali problemi u raspodeli stipendija. Revizija negde nije ni sprovedena iz straha od reakcije studenata, a često je vršena nepravilno. Smatralo se da nije postojao utvrđen kriterijum za dodelu stipendija, da podnošeni dokumenti nisu dovoljno analizirani i da su često bili netačni. Poseban problem su predstavljala netačna i nepotpuna uverenja o materijalnom stanju. Pojedina pitanja stipendiranja nisu bila na isti način rešena na svim fakultetima, a i dalje su na ta rešenja uticali zadaci Petogodišnjeg plana i potrebe privrede (zato su na Rudarskom fakultetu i ponavljajćima davane stipendije da bi bio ostvaren plan stvaranja stručnjaka za rudarstvo).³⁶

Revizija broja i visine stipendija kao i pomenute promene u nadležnosti nad dodelom stipendija bile su regulisane i pravnim aktima kojima su menjani i dopunjavani procedura i sistem stipendiranja krajem 40-ih i početkom 50-ih godina. Namera je bila da se sistem stipendiranja poboljša i prevaziđu navedene mane i nepravilnosti. Izmene i dopune Opšte uredbe o stipendijama iz juna 1949. i aprila 1951. godine ozvaničavale su promene nadležnosti u dodeli stipendija koje su nastupale zbog organizacionih promena u državnom vrhu: u njima se kao organ zadužen za brigu o studentskim stipendijama pojavljuje prvo Ministarstvo za nauku i kulturu FNRJ a potom Savet za nauku i kulturu Vlade FNRJ, dok se na republičkom nivou osniva Ministarstvo, a potom Savet za nauku i kulturu NRS. Izmjenama Uredbe je trebalo usavršiti sistem dodele, kontrole, evidencije i prikupljanja podataka o stipendistima i obratiti veću pažnju na uspeh studenata. Između ostalog, ozakonjena je i revizija stipendija na početku i tokom školske godine, kojom je kontrolisano da li stipendista redovno polaže ispite, tj. da li ispunjava uslove iz ugovora, a bile su predviđene i sankcije u slučaju nepri-

³⁵ AS, CK KPS, Agitprop komisija, f. 45, MNK NRS Informacije, 12. januar 1951; AS, MNK NRS, f. 1, br. 15095, 16. decembar 1950; *Isto*, br. 142, 5. januar 1951; *Isto*, f. 27, br. 12853, 24. oktobar 1950; *Isto*, MNK NRS – Rektorat, br. 18149, 18. decembar 1950; *Народни савезници*, бр. 17. 15. мај 1950, стр. 1.

³⁶ ASCG, 316-117, Izveštaj i referat o stanju stipendista na Beogradskom univerzitetu i srednjim školama.

državanja ugovora (ukidanje ili obustavljanje stipendije, vraćanje primljenog iznosa preko buduće plate itd.).³⁷

Početkom 50-ih godina pokrenuto je i pitanje dublje izmene sistema stipendiranja. Milovan Đilas se na III plenumu CK KPJ decembra 1949, između ostalog, založio za decentralizaciju raspodele i izjednačavanje visine stipendija, strogu kontrolu imovinskog stanja roditelja, davanje prednosti studentima i đacima iz radničkih i seljačkih porodica i oduzimanje stipendije studentima koji ne polažu redovno ispite i „na taj način ne vrše obavezu prema socijalističkoj državi”. Ti stavovi su ušli i u Rezoluciju o zadacima u školstvu.³⁸ Posle Plenuma pokrenut je u jugoslovenskom društvenom, političkom, ekonomskom i kulturnom životu niz procesa koji su nazivani liberalizacijom, demokratizacijom, deetatizacijom, debirokratizacijom i decentralizacijom. Decentralizacija je zahvatila sve državne organe i predstavljala je težnju da se što više nadležnosti u svim oblastima prenese na niže organe vlasti i područne ustanove.

Kada je u pitanju sistem stipendiranja, decentralizacija se ogledala u težnji da se briga o studentskim stipendijama prenese na same fakultete, da republička i savezna resorna ministarstva izgube kompetencije nad stipendiranjem studenata, a da se u rukama državnih prosvetnih organa zadrži samo opšte planiranje i zbirna evidencija i nadzor. Tako je trebalo rasteretiti državne organe i pokušati da se prevaziđu problemi koji su pratili stipendiranje studenata. Prenos nadležnosti je vršen od početka 1950. godine.³⁹ Ministarstvo za nauku i kulturu je juna 1950. izdalo uputstvo po kojem su konkurs za dodelu stipendija raspisivali dekanati, molbe su dostavljane fakultetima, a o dodeli su odlučivale komisije pri fakultetima prema materijalnom stanju kandidata i u okviru plana upisa koji su dobijale od državnih organa. Dekanati su sastavljali spiskove stipendista, vodili evidenciju za svakog studenta, pratili uspeh, davali povišice, smanjenje ili

³⁷ „Uredba o izmenama i dopunama Opšte uredbe o stipendijama”, *Službeni list FNRJ*, V, br. 53, 21. jun 1949, str. 785–786; „Uredba o izmenama i dopunama Opšte uredbe o stipendijama”, *Službeni list FNRJ*, VII, br. 18, 7. april 1951, str. 291–292; videti i ASCG, 50-15-32, Zbirka uredaba, br. 90/49. i br. 13/51. Na osnovu izmena i dopuna Ministarstvo, a potom i SNK FNRJ, donelo je i novo Uputstvo o načinu i postupku pri dodeljivanju stipendija i izboru stipendista kojim je detaljno regulisalo proceduru prijavljivanja, izbora, evidencije, kontrole i revizije stipendija na visokim, višim i srednjim školama. (ASCG, CKSKJ, Kadrovska komisija, 507, XIII, k-3/1-18, 5; ASCG, 316-117, Izveštaj i referat o stanju stipendista na Beogradskom univerzitetu i srednjim školama; ASCG, SNK FNRJ, 317, u sređivanju).

³⁸ Milovan Đilas, „Problem školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji”, *Sednice CK KPJ 1948–1952*, priredili Branko Petranović, Ranko Končar, Radovan Radonjić, Beograd, 1985, str. 313; „Rezolucija III plenuma CK KPJ o problemima školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji, *Isto*, str. 488. Videti i: ASCG, CK SKJ, 507, II/7; *Политика*, бр. 13437, 3. јануар 1950, стр. 1; i ostalu štampu.

³⁹ AS, MNK NRS, f. 1, Informacije, 9. mart 1950; ASCG, CK SKJ, Kadrovska komisija, 507, XIII, k.2/27, Ministarstvo narodne odbrane – Kadrovskoj komisiji CK KPJ, br. 122, 23. januar 1950.

ukidali stipendiju, vršili mesečnu isplatu itd. Ministarstvo je samo otvaralo kredit po traženju fakulteta, ali se uopšte nije upuštalo u pojedinačne slučajeve. Prilikom dodele stipendija i dalje je vođeno računa o uspehu, materijalnom stanju i mišljenju NSO. Nova procedura je vađila i za stare stipendiste. Dekanati su vršili i reviziju stipendija, te su u leto 1950. trađili od svih stipendista poreska uverenja i potvrde o uspehu u junskom ispitnom roku i preduzimali obustavljanje stipendije za one koji nisu položili potrebne ispite.⁴⁰

Ulogu Ministarstva za nauku i kulturu FNRJ je po izmenama i dopunama Uredbe o stipendiranju iz aprila 1951. preuzeo Savet za nauku i kulturu FNRJ. U skladu sa decentralizacijom, konkurs su raspisivale i stipendije dodeljivale škole, odnosno fakulteti, narodni odbori, privredna preduzeća, seljačke radne zadruge i društvene organizacije prema uputstvima Saveta FNRJ i republičkih organa zaduženih za nauku i prosvetu. Fakulteti koje su stipendisti pohađali i davaoci stipendija su vodili poimeničnu evidenciju i nadzor dok je Savet FNRJ vršio zbirnu evidenciju i davao opšti plan.⁴¹

Međutim, uprkos kontroli, revizijama, decentralizaciji i izmenama pravne regulative, problemi u stipendiranju studenata su i dalje postojali i čitav sistem je smatran nezadovoljavajućim. Nove društveno-političke i ekonomske okolnosti početkom 50-ih godina, liberalizacija političkog i društvenog sistema, revizija Petogodišnjeg plana, ekonomske promene, otkrivale su ne samo mane već i potpunu zastarelost i neekonomičnost sistema stipendiranja, postavile pitanje njegove efikasnosti i nametnule pitanje njegove korenite reforme. Inače, posle Rezolucije III plenuma počelo je preispitivanje čitavog sistema studiranja i planske upisne politike. Uvidelo se da se preterivalo u broju studenata, da zemlji nije bilo potrebno toliko stručnjaka (posebno posle svodenja Petogodišnjeg plana na „ključne objekte”), tako da je napuštena parola „Svi na Univerzitet”, a umesto brojnosti studenata i stipendista, postavljano je pitanje kvaliteta studenata i nastave na fakultetima. Postalo je jasno da se u davanju stipendija preteralo, kao i u broju upisanih studenata, da se otišlo previše „u širinu”, na uštrb kvaliteta, da nema rezultata u uspehu i da se tako bacaju velike sume novca. Zaključeno je da stipendije nisu izvršile zadatak koji im je bio namenjen, te da treba zaoštriti pitanje stipendiranja po visini, materijalnom stanju i uspehu. Ovakvi stavovi su ukazivali da, umesto povremenih revizija, čitav sistem sti-

⁴⁰ AS, MNK NRS, f. 27, br. 6367, 21. jun 1950, Uputstvo za dodelu stipendija u školskoj 1950/51; *Isto*, br. 12853, 24. oktobar 1950. U uputstvu je napravljen raspon stipendija od 1.000 do 2.500 dinara u zavisnosti od prihoda i godine studija. *Narodni student* je isticao značaj revizije, navodeći da oko 150 stipendista u junu nije dalo nijedan ispit, te da im treba oduzeti stipendiju. Mnogi od njih su pomenuti poimenično. *Hapognu cūygenū*, бр. 24, 1. октобар 1950, 1.

⁴¹ „Uredba o izmenama i dopunama Opšte uredbe o stipendijama”, *Službeni list FNRJ*, VII, br. 18, 7. april 1951, str. 291–292.

pendiranja treba iz temelja izmeniti i uskladiti sa društvenim i ekonomskim promenama koje su sprovedene u zemlji.⁴²

Oktobra 1951, u okviru izmene platnog sistema i napuštanja administrativnog planiranja privrede i sistema racioniranja, došlo je do prekretnice u politici stipendiranja studenata. Osnovni oblik materijalne pomoći države studentima u novom sistemu postao je dečiji dodatak koji su primali svi roditelji u radnom odnosu, za svako dete koje redovno studira i upisuje semestre do 25. godine života. Deca čiji roditelji nisu radili, dobijala su dodatak na školovanje. Iznos dečjeg dodatka je zavisio od materijalnog stanja porodice studenta. Studenti koji su dobijali dodatak nisu imali pravo na stipendiju. U skladu s tim, stipendijama je smanjen značaj ali su i dalje postojale.⁴³

U nizu ekonomskih uredba oktobra 1951. doneta je i nova Opšta uredba o stipendijama. Uredbom je ukinut postojeći sistem stipendiranja i racioniranog snabdevanja studenata, a nove stipendije su podeljene na one iz budžeta i iz drugih sredstava. Propisano je da se siromašnim studentima na određenim fakultetima koji pokazuju sposobnost za studije i dobro uče može dodeljivati stipendija iz državnih sredstava preko Saveta za nauku i kulturu FNRJ. Predviđeno je da isplate vrše fakulteti i više škole, a postojale su i odredbe o konkursu, dužini, visini, uslovima, reviziji, evidenciji i prekidu stipendiranja. Stipendije iz drugih sredstava mogla su davati privredna preduzeća, društvene organizacije, udruženja i zadruge. Isplatu i evidenciju su vršili fakulteti, a uslovi stipendiranja su regulisani ugovorom između davaoca i stipendiste. Predviđene su i razne vrste pomoći iz budžetskih sredstava studentima čije školovanje roditelji nisu mogli da finansiraju. Takvu pomoć je mogao da dodeljuje Savet za nauku i kulturu FNRJ, republički saveti i druga preduzeća i ustanove. Po prvi put je uvedena kazna za studente koji bi lažno predstavili svoje imovinsko stanje i tako dobili stipendiju (i za one koji bi im u tome pomogli), a iznosila je 10.000 dinara ili tri meseca zatvora. Uredba je stupila na snagu 1. novembra 1951.⁴⁴

Pored ostalih oblika pomoći studentima, treba istaći beskamratne pozajmice iz Pozajmnog (ili Potpornog) fonda. Pozajmice su bile posebno važne za apsolvente, koji su gubili pravo na sve oblike stipendiranja, ali su se njima mogli koristiti i studenti starijih godina. Fondovi su formirani na svim univerzitetima, na osnovu rešenja Saveta FNRJ od 21. novembra 1951. Davano je do 3.000 dinara sa rokom otplate do pet godina bez kamate. Sredstva su obezbeđivana iz

⁴² CK SKJ, Kadrovska komisija, 507, XIII, k-3/1-18, 5; B. Petranović, *n. d.*, str. 298–300.

⁴³ ASCG, SNK FNRJ, 317 (na sredivanju), Elaborat o stipendijama 1950/51; *Isto*, Teze u vezi sa novim finansijskim sistemom, 20. jul 1951; „Uredba o dodacima na decu”, *Политика*, 26. октобар 1951, стр. 3.

⁴⁴ „Opšta uredba o stipendijama”, *Službeni list FNRJ*, VII, br. 48, 26. октобар 1951; ASCG, 50-15-32, Zbirka uredaba, br. 40/51; ASCG, MNK FNRJ, 316-117, br. 10125, 22. septembar 1951; *Политика*, 26. октобар 1951, стр. 2, 3, 4; *Народни сунгенії*, бр. 22, 26. октобар 1951, стр. 1, 2.

budžeta, vraćenih pozajmica i drugih prihoda, a namera je bila da se omogućí diplomiranje studentima koji su bili pri kraju studija i da se pomogne studentima koji su ukidanjem stipendija ostali bez sredstava za školovanje.⁴⁵

Nov sistem stipendiranja je izazvao talas nezadovoljstva među studentima koji ni Partija nije mogla da kontroliše i suzbije. Studenti su smatrali da ih je „država napustila”, a brojni politički nezadovoljnici i ideološki protivnici režima i vladajuće partije su koristili priliku da to nezadovoljstvo dalje potpiruju. S druge strane, partijske i državne vlasti su opravdavale izmenu sistema stipendiranja činjenicom da se ranije otišlo i previše u širinu, da su roditelji prestali da brinu o tome kako njihova deca uče, a da su sami studenti postali bezbrižni, neradni, težili samo dobijanju stipendije, a potom se opuštali i slabo učili. U masi stipendija postojale su brojne greške i nepravilnosti, a vremenom su se izgubili i svi kriterijumi tako da su mnogi studenti smatrali „da imaju pravo na stipendiju kao i radnik na platu”. Nadležni organi su se trudili da pokažu da se u suštini nije smanjio stepen državne materijalne podrške studentima, ali da su nove mere sprečile „nepravilno oticanje novca” i „finansiranje nerada” i omogućavale da stipendije dobiju samo oni koji ih zaslužuju, studenti koji redovno polažu ispite, upisuju semestre i predstavljaju potencijal za privredu i društvo. Insistirano je na tome da je to i dalje bio visok procenat studenata, a da je taj broj povećavan ostalim oblicima materijalne pomoći, čime je dokazivano da je briga države prema studentima ostala nesmanjena.⁴⁶

U svakom slučaju, mere iz oktobra 1951. i izmena sistema stipendiranja došli su kao posledica promena koje su zahvatile jugoslovensku državu, društvo, privredu i prosvetu posle sukoba sa Sovjetskim Savezom i promene partijske i državne politike početkom 50-ih godina. U isto vreme napušteno je i striktno izvršavanje zadataka Petogodišnjeg plana, koji su postavljeni u sasvim drugim uslovima i sa drugim ambicijama. Tako je napušten i sistem stipendiranja koji je trebalo da služi izvršenju Petogodišnjeg plana, a koji je sa svim svojim manama, slabostima i greškama, predstavljao važan deo prosvetne, ali i ukupne privredne, društvene i državne politike vladajuće partije u godinama prvog petogodišnjeg plana 1947–1951.

⁴⁵ ASCG, MNK FNRJ, 316-117, br. 12317, 21. novembar 1951; *Isto*, Uredba o osnivanju studentskih fondova, 4. novembar 1951; *Isto*, br. 11710, 8. novembar 1951; *Isto*, Privremeno uputstvo o organizaciji i radu studentskog pozajmnog fonda; *Народни сјугенії*, бр. 31, 29. децембар 1951, стр. 1. Ukupno je iz budžeta za potrebe pozajmnog fonda uplaćeno šest miliona dinara, od toga 3.200.000 za NR Srbiju (ASCG, MNK FNRJ, 316-117, br. 23821, 15. decembar 1951).

⁴⁶ ASCG, MNK FNRJ, 316-93, Razvoj nastave 1951/52; ASCG, SNK FNRJ, 317, Stipendije u svetlu novog finansijskog sistema; IAB, GK, f. 516, Zapisnik sa savetovanja po pitanju univerziteta, 16. januar 1952; „Izveštaj UK KPS na VI partijskoj konferenciji Beogradskog univerziteta 1952”, *Zapismici i izveštaji UK KPS 1948–52*, str. 496–498; *Народни сјугенії*, бр. 20, 12. октобар 1951, 1; *Исјео*, бр. 21, 19. октобар 1951, 1; *Исјео*, бр. 22, 26. октобар 1952; *Исјео*, бр. 24, 9. новембар 1951, стр. 1.

Summary

First Five-Year Plan and Student Scholarship Awarding in Serbia (1947–1951)

After the Second World War Yugoslav authorities paid a great attention to student scholarship awarding process. It became highly apparent in 1947 when the First Five-Year Plan was adopted. It determined the exact number and specialty of experts to be educated by higher education institutions in the period to come. There was a tendency to attain more different objectives through mass awarding, planned distribution and larger amount of funds allocated for scholarships to support students in completing their studies faster than usual and stimulate them to choose profession within economy domain; encourage enrollment to the faculties that were more important for planned economy; make impact on changing of student social structure as well as on future intelligence for the benefit of labourers and farmers. In the period after 1947 educational authorities put additional efforts to attain these objectives: the system was centralized, the legislation was adopted and large investments were made into student scholarship awarding system. Such policy resulted in a high increase of scholarship holders number, but other objectives still were not attained: the enrollment at some faculties was under projected quotas, student social structure was being changed slowly, and a great number of students, even scholarship holders, neither passed exams on a regular basis nor completed their studies within projected deadline. All these circumstances hindered the realisation of „Five-year Personnel Plan”. Numerous omissions and irregularities were made in scholarship awarding criteria and procedures. The revisions of scholarship awarding procedures, decentralisation process and amending of legislation failed in correcting omissions and the efficiency rate of completing studies was not increased. In the early fifties, at the time of abandoning Five-year Plan and deep social-political and economic changes, the scholarship awarding system was radically changed and tailored in accordance with new circumstances.